

УДК 341.9

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАН ФІЗИЧНИХ ОСІБ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

CIVIL LEGAL STATUS OF INDIVIDUALS IN THE INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Павловська Н.В.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття розкриває особливості правового статусу фізичних осіб, які перебувають в іншій державі, відношення держави до іноземних осіб, які знаходяться на його території, та їх правовий захист.

Ключові слова: іноземні особи, особа без громадянства, національний режим, правоздатність та дієздатність.

Статья раскрывает особенности правового статуса физических лиц, которые находятся в другом государстве, отношение государства к иностранным гражданам, которые находятся на его территории, и их правовую защиту.

Ключевые слова: иностранные граждане, лица без гражданства, национальный режим, правоспособность и дееспособность.

The article reveals the peculiarities of the legal status of individuals who are in another state, the state's attitude to foreign nationals who are on its territory and their legal protection.

Key words: foreign citizens, persons without citizenship, national treatment, authority and capability.

Постановка проблеми. Відношення держави до своїх громадян, що перебувають поза межами держави, та відношення держави до іноземних громадян, які перебувають на його території, це два гострих дискусійних питання, які є предметом міжнародного приватного права.

Стан дослідження. Сучасний стан дослідження проблем, пов'язаних із правовою регламентацією фізичних осіб у міжнародному приватному праві, полягає у тому, що визнання особи вищою цінністю передбачає здійснення державного захисту належних їй прав та свобод, створення систем гарантуван-

ня реалізації прав та законних інтересів на підставі загально визнаних принципів та норм міжнародного права, конституційних приписів, які визначають зміст правового статусу особистості. Ці обставини змушують нас звертатися до найважливіших міжнародно-правових документів, таких як, Всесвітня Декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. та ін.

Проблеми міжнародного приватного права відображені в працях відомих українських та зарубіжних вчених, серед яких: В. М. Крецький, Л. А. Лунц, М. М. Богуславський, І. В. Гетьман-Павлова, А. С. Довгерт, В. І. Кисіль, Г. С. Фединяк, Л. С. Фединяк та ін.

Постійне проживання або тимчасове перебування, користування дипломатичними привілеями та імунітетами, зайняття підприємницькою діяльністю, приналежність до мігрантів, біженців та ін. – це відносини, які потребують постійного наукового осмислення та практичної реалізації. Саме тому метою зазначеної статті є розкриття особливостей правового стану окремих категорій іноземних фізичних осіб та громадян України, які перебувають за її межами.

Викладення основного матеріалу. Серед суб'єктів міжнародного приватного права (далі – МПП) важливе місце займають фізичні особи – громадяни, іноземні громадяни (іноземці), особи без громадянства, біженці тощо.

На думку сучасних науковців, вирішальне значення з огляду на колізійне регулювання правовідносин за участю фізичної особи набувають, по-перше, мета і строк перебування фізичної особи на території відповідної держави під час виникнення питання про застосоване право та, по-друге, наявність у фізичної особи правового зв'язку з громадянством (підданством монарху) держави місця перебування чи імунітету (привілеїв) у цей момент. Залежно від цього фізична особа, перебуваючи на території певної країни, отримує різний правовий статус. Ззначаючи, що правовий статус фізичної особи, яка перебуває у громадянстві (підданстві монарху) відповідної держави і на її території, визначається нормами внутрішнього права цієї держави. Проте вже у разі, коли фізична особа є громадянином (у підданстві) однієї країни, але при її перебуванні на території іншої країни, в якій вона є іноземцем, постає питання про визначення права, за яким будуть установлюватися ті чи інші елементи правового статусу фізичної особи. [1, с. 282]

Ст. 1 Закону України «Про громадянство України» визначає, що *громадянин України* – фізична особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України; *іноземець* – фізична особа, яка не перебуває в громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав; *особа без громадянства* – фізична особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином [2].

Також під громадянством України законодавець розуміє правовий зв'язок між фізичною особою і державою Україна, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Доказом перебування у громадянстві певної держави є наявність дійсного національного паспорта або іншого прирівняного до нього документу (військовий квиток, посвідчення особи або інший документ, що не підлягає легалізації чи апостилю). Об'єктом міжнародної уніфікації ці відносини стали ще за часів Ліги Націй у першій і другій паспортних конвенціях 1920 та 1926 р.р. [1, с. 283].

Ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» встановлює, що біженець – особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань [3].

Поняття «іноземець», як вважає О. Ю. Серьогін, охоплює такі вужчі за змістом поняття, як громадянин іноземної держави (підданий іноземного монарха), особа з подвійним громадянством (біпатрид), особа без громадянства (апатрид) та, з урахуванням особливостей статусу в науці і практиці МПП, дедалі частіше окремо звертають увагу на такі категорії фізичних осіб, як біженець, іноземний підприємець, а в окремих випадках – переселенець, турист, іноземний студент, робочий-мігрант та ін. [1, с. 284].

Історично правове регулювання участі фізичних осіб у приватних правовідносинах визначається наступними принципами, а саме: *територіальним і національним (екстериторіальним)*.

Відповідно до територіального принципу, право держави поширюється фактично на всіх осіб, які перебувають на її території, незалежно від їх громадянства чи підданства.

Національний (екстериторіальний) принцип означає, що право держави поширюється на всіх її громадян (підданих) незалежно від того, де вони перебувають.

Так, ці принципи впливають на зміст правосуб'єктності фізичних осіб, а саме їх правоздатність та дієздатність, що і визначає їх *особистий закон*.

Ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає, що *особистим законом фізичної особи* вважається право держави, громадянином якої вона є. Якщо фізична особа є громадянином двох або більше держав, її особистим законом вважається право тієї з держав, з якою особа має найбільш тісний зв'язок, зокрема, має місце проживання або займається основною діяльністю. *Особистим законом особи без громадянства* вважається право держави, у якій ця особа

має місце проживання, а за його відсутності – місце перебування. *Особистим законом біженця* вважається право держави, у якій він має місце перебування [4].

Ст. 17 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює, що виникнення і припинення *цивільної правоздатності фізичної особи* визначається її особистим законом. Іноземці та особи без громадянства мають цивільну правоздатність в Україні нарівні з громадянами України, крім випадків, передбачених законом або міжнародними договорами України [4].

Ст. 18 Закону України «Про міжнародне приватне право» визначає, що цивільна дієздатність фізичної особи визначається її особистим законом. Цивільна дієздатність фізичної особи щодо правочинів та зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, може визначатися також правом держави місця вчинення правочинів або виникнення зобов'язань у зв'язку із завданням шкоди, якщо інше не передбачено законом [4].

Вважається, що сфера «інтересів» щодо критерію громадянства (підданства) значною мірою залежить від загальної політики держави щодо власних громадян (підданих) та іноземців. Зазвичай країни, що визначають особистий закон за критерієм громадянства, історично характеризуються як країни еміграції [1, с. 283].

Ст. 4 Конституції України закріплює, що в Україні існує єдине громадянство. Підстави набуття і припинення громадянства України визначаються законом, а саме Законом України «Про громадянство в Україні» або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких була надана Верховною Радою України. Так, наприклад, Мінська Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 р. при колізійному врегулюванні відносин особистого статусу фізичної особи застосовує закон громадянства як основну колізійну прив'язку [5].

В деяких країнах англо-американської системи права, які віддають перевагу територіальному підходу в МПП, особистий закон фізичної особи визначається за правом місця проживання, дієздатності. Однак у різних джерелах прив'язка до місця проживання має термінологічні відмінності, які не завжди є тотожними за змістом. Досить часто разом із принципом дієздатності застосовуються такі терміни, як місце проживання, місце перебування, звичайне місце перебування, звичайне місце проживання [1, с. 283].

Слід також відзначити існування принципової різниці між англійським та американським підходами до визначення дієздатності: якщо за правом штатів США дієздатність визначається певним строком постійного проживання чи переважного перебування фізичної особи у певній місцевості, то за англійським правом дієздатність визначається її місцем перебування при народженні (дієздатність за народженням), а отже, є сталим. Процедура зміни дієздатності за народженням по суті аналогічна процедурі зміни громадянства в країнах континентальної системи права. Розуміння цієї специфіки було, між іншим, однією з умов участі Великої Британії у євроінтеграційних процесах [1, с. 284].

Країни, які обґрунтовують у колізійному праві принцип дієздатності, зазвичай належать до країни імміграції. Законодавець в цьому разі намагається підпорядкувати власним законам іноземців, що проживають на території цієї держави. Перевагу принципу дієздатності надають також держави з федеративним устроєм або ті, у яких історично співіснують декілька правових систем. У цьому разі критерій дієздатності придатніший для розв'язання можливих міжбласних колізій.

Виходячи із положень ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право» дієздатність визначається особистим законом тієї держави, громадянином якої вона є.

Згідно з положеннями цивільного законодавства України, а саме ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає постійно, переважно або тимчасово. Фізична особа може мати кілька місць проживання [6].

Ст. 19 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює загальне правило, за яким право фізичної особи на здійснення підприємницької діяльності визначається правом країни її реєстрації. За відсутності вимог до обов'язкової реєстрації застосовується право країни основного місця здійснення підприємницької діяльності [4].

Практика міжнародного спілкування ставить на перше місце задачу удосконалення правових начал, на яких будується статус іноземців та осіб без громадянства. Щодо українського законодавства мова йде про національний режим – основним для цієї категорії громадян.

Національний режим – це відносини, при яких, іноземні юридичні або фізичні особи, які працюють в умовах національного режиму в даній країні, користуються всіма юридичними перевагами, що й національні підприємства, юридичні та фізичні особи даної країни, що зазвичай має на увазі переваги в сфері оподаткування і можливість не платити імпортні податкові мита. Надання національного режиму фізичним особам може забезпечити іноземним громадянам майнові права нарівні з громадянами даної держави, правову допомогу, можливість захищати свої інтереси в суді, рідше соціальну допомогу [7].

Український законодавець звів регулювання питання про надання національного режиму до рівня конституційної норми, зазначивши, саме у ст. 26 Конституції України положення, згідно якого, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Тобто будь-яке відхилення від національного режиму, а саме пониження прав іноземців або їх розширення поряд із правами громадян України можливе лише на підставі закону або міжнародного договору.

Деякі відмежування в правах російських та іноземних громадян, що базуються на нормах міжнародного права, виходять із самої суті громадянства як стійкого правового зв'язку громадянина з державою, що виражається у сукупності їх взаємних прав та обов'язків. Так, ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визначає, що кожний громадянин повинен мати без будь-якої дискримінації, і без необґрунтованих обмежень право і можливість: а) брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і за посередництвом вільно обраних представників; в) голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу

волевиявлення виборців; с) допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби [8].

І саме ст. 38 Конституція України регламентує, що лише громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [5].

Висновки. На підставі зазначеного лише громадяни України можуть бути державними службовцями, працівниками органів внутрішніх справ, можуть поступати на службу до міліції. Також з приналежністю до громадянства пов'язана робота суддів, прокурорів, слідчих та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародне приватне право : підручник за ред. А. С. Довгєрта, В. С. Кисіля. – К., 2012 . – С. 374.
2. Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
3. Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 8 липня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3671-17>.
4. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
6. Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
7. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9_%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D0%BC.
8. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043.